

Dr. Molitorisz Pál

Melyik épületben működött a szarvasi Réthy nyomda? I. rész

Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, tekintsük át a nyomdaalapító *Réthy Lipót* pályáját, és a nyomda működésének történetét.

A Réthy családról

Réthy (Schlotterbeck) Lipót édesapja *Schlotterbeck Kristóf* a Stuttgart melletti Stettenben született, s Bécsből költözött 1805 körül Szarvasra. A családi legenda szerint egy földrajzi tárgyú könyvben olvasott arról, hogy Szarvason nincs egyetlen kereskedés sem. Szarvasra települt, s itt nyitott termény és bor kereskedést, boltja – mint vasúlet – sokáig fennállott. Ő volt Szarvason a postaintézmény kezelője is, a Szolnokról járó postakocsit boltja előtt állt meg, leadta, illetőleg átvette a küldeményeket. Schlotterbeck Kristóf és neje (a brünni *Szászki Rozália* születésű) 1830 körül hunytak el, poraik a szarvasi Ótemetőben, Vajda Péter sirja mögötti részen nyugszanak.¹

Réthy Lipót portréja

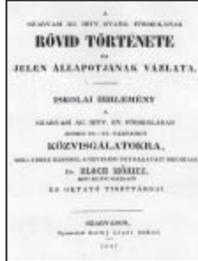
Réthy Lipót pályája és nyomdája

Réthy Lipót 1817. október 22-én született Szarvason, a mezőberényi evangélikus gimnázium alsóbb osztályait végezte, mikor édesapja meghalt. (Édesanyja már korábban elhunyt.) Bátyja, *Pál* (1809-1896) orvosi diplomát szerzett, életét Bekéscsaba egészségügyének szentelte, nevét viselő napjainkban a bekéscsabai kórház. Pál, mint legidősebb fivér Lipót öccsét 1833-ban *Beimel József*-jő híri pesti nyomdája küldte, ahol négy év alatt megtanulta a nyomdászpart. Tanonc ideje után 1841-ben a kor szokása szerint külföldi vandorútra ment

(„valcolt”) szakmai tudása fejlesztése érdekében. 1843-ban tért vissza Pestre, ahol többek között a Heckenast-féle nyomdában is dolgozott, szedője volt a *Kossuth Lajos* által szerkesztett Pesti Hirlapnak.

1844. júniusában a Schlotterbeck testvérek, Pál és Lipót a Budán székelő Magyar Királyi Helytartótanácshoz fordultak kérelemmel egy nyomda Szarvason történő felállításának engedélyezése érdekében. Egyidejűleg *Vilmos*² (1819-1885) testvérükkel együtt kérték családi nevük *Réthyre* történő megváltoztatását.

A névváltoztatási engedélyt rövidesen, 1844. szeptember 9-én megkapták, a nyomda privilégium levélét azonban csak hosszas huzavona után 1846-ban bocsátotta ki a Helytartótanács; az ideiglenes cenzori teendők ellátásával a szarvasi rk. plébánost, *Lonovics Ferencet*

Egy korai Réthy-kiadvány 1847-ből, és egy szlovák nyelvű kötet címlapja

Kanadai képeslapok

Élővilág

Kanada óriási területéből adódóan növény- és állatvilága nagyon változatos. Ha valaki beharagolná az összes tartományt, akkor a bálnától, a jegesmedvéken át a megannyi fajtájú mókuszig mindenféle állattal találkozhatna útja során. Nem is vállalkozom arra, hogy mindnyájukat bemutatssam, hiszen terjedelmében egy lexikonnyi anyagot kéne akkor feltárnom.

Kanada sok szimbólummal rendelkezik, melyeket ha a világ más részen megpillantanak, rögtön az országra asszociálnak. Ezeket a jelképeket lenyűgöző élővilágából kölcsönözte: a legközismertebb jelképe a zászlóján is kirajzolódó juharfa-levél; állatvilágából pedig a jávorszarvas és a hód. De minden állatnál fontosabb a vadliba, ami szinte Kanada nemzeti állata és szimbóluma. Pénzeken, címereken, értékpapírokon, emléklapokban rendszeresen megjelenik, és része a parkok, ligetek mindennapi életének. Lehet akár mennyire forgalmas egy város, a helyi előjárók mindig elkülönítenek részeket a vadlibák békés legelésére és úszkálására. Ezek az állatok a kormány legszigorúbb védelmét élvezik Kanada szerzte. Egy alkalommal, amikor kifelé autózunk Torontóból, barátom hatalmasat fékezett, egy kb. 50 fős libacsapat tipegett át az úton előttünk meglehetősen ráérősen, tudva, hogy ők úgy is elsőbbséget élveznek, jelzőlámpa ide vagy oda. A tóparti füves részre vitt a délutáni sétájuk, ahol később is sokszor láttam őket sziesztázni.

A vidéki utakon járva gyakran találkozhat az ember hatalmas juharerdőkkel, ahol a fák oldalán csüngő edények ezrei gyűjtik össze cseppről-cseppre a juharfa nedvét (egy meleg tavaszi napon közel 12 liter ad egy fa), amit aztán az évszázados eljárással, hatalmas üstökben szűrűpá főznek. Így a juharfa nemcsak Kanada szimbóluma, hanem fontos ipari tényezője is, hiszen a juharzirup kitermelése fontos része volt már a bevándorlók életének is, s szintén jelentős szerepet tölt be a mai mezőgazdaságban. Ontario tartományban hét juharfajta is megtalálható. A juharzirup főzése vidéken gyakran komoly társadalmi esemény, ahol a farm és környékének lakossága összegyűlik, country zenére táncolnak, énekelnek, isznak, esznek. Reggelire sokszor készítenek a mi palacsintánkhoz hasonló édességet – csak ez jóval vastagabb – gyümölcsöt tesznek rá és nyakon öntik a juharziruppal. Mint megtudtam a legfinomabb a házi készítésű, szemben a boltban kaphatóval, akárcsak nálunk a méz esetében. Szeptember végén kezdenek el vörösleni a juharfák, és hihetetlen színekben pompáznak a lombkoronák: a rikitó narancstól a vöröség és mély bordóig minden szín megtalálható bennük.

A legnagyobb testű amerikai szarvasok, a jávorszarvasok. Gyakran jönnek ki az erdőkon átvezetett utakra is, akadályozva a forgalmat. Jelzőláblak mutatják, hogy az autósok még időben észlelni tudják őket, hiszen egy véletlen ütközés az akár 850 kilót is elérő állattal, végzetes is lehet. Szörzete tömött, a zord telek hidegéhez kiválóan alkalmazkodott.

A hód az 1900-as évek elején szinte majdnem kipusztult a prémje miatt folytatott vadászatok során. Egy félvér indián férfinak köszönheti Kanadát, hogy ezek a rendkívül okos és ügyes állatok nem haltak ki. Archie Belaney, akit éjszakai cserkészése miatt az indiánok Szürke Bagolynek neveztek, elkételezett híve lett a hódok megmentésének. Fáradozásának köszönhetően a kanadai Nemzeti Parkok Hivatala is felkarolta a hódok ügyét. Az Algonquin Tartományi Parkban könnyebben menekülhetett meg a büntetés elől az, aki embert ölt, mint akit a rangerec (mező-, erdőőrök) hódéjésen kaptak.

Azonban nem csak az érintetlen természetben találkozhatunk jópofa kis állatokkal, hanem akár a házuk udvarán is. Az emberek egyre több erdőt irtanak ki, hogy terjeszkedni tudjanak, gombamódra nőnek ki a földből az újabb és újabb lakóenyedek, így sok állat otthonlan marad. Elelemszerzés reményében bátran mozognak a házak között és utcákon a nyuszik, mókuskok, borzok, oposzumok és mosó-

macik. Nagyon sokféle mókust láttam, kisebb és nagyobb testűt, fekete, barnás, szürkés színűt, duci lompos farkút és vékonyat is. Vicces látványt nyújtanak, ahogy a faágakon, kerítéseken, villanyvezetéseken farkukat porogtve egyensúlyoznak. A legapróbbak azonban talán a legmúrissabbak, ők a sárgásbarna bundájú chipmunk-ök, fekete csíkkal hátukon (ők a szereplői a Walt Disney Chip és Dale c. sorozatának). Az ősz beköszöntével többször szortunk ki a ház elé pisztáciát, mogyorót a rácsalóknak. Sogornóm, aki nagy állatbarát, még gyümölcsest is kényeztetette a házuktól nem messze lévő fán teli-tányát verő mókusokat.

A borzokat már senki nem látja ilyen nagy szeretettel a háza körül. A mindenevő jószágok esténként keresik fel a szemeteseket, kiborogtatják őket, úgy lakmároznak, de jaj annak, aki rajta kapja őket, mert ha lespriccel valakit, az bizony jó ideig nem szabadul a kellemetlen, erős szagtól. Gyakran érezni az autótutakon is ezt az elviselhetetlen büzt, ugyanis a sötétben sok állatot elgázolnak.

A borzhoz hasonlóan nagy kukázók híreben áll a mosómegve is, akit a szeméinél hűződő két vastag fekete csik, kész banditává varázsol.

Egyik este motozásra lettünk figyelmesek, a zajok a garázból jöttek, ahol nem volt teljesen leeresztve az ajtó. Egy mosómegve-csapat lakmározott békésen a szétéptett kukázacsokkókból. Nagyon szerencsések voltak, ugyanis épp Háláadás után voltunk, így a finom pulykacsonok leszopogatása után még sűtéménymaradékokat is találtak desszertnek. De azután sem zavartatták magukat, hogy lebuktak, sőt a sok kis Zorro-képt még büszkén pózolt is a fényképező előtt. Miután jöttek, angolosan távoztak, így a romeltakarítást kénytelen volt a barátom magára vállalni.

Bátyámékat pedig erdei-piknik közben lepte meg egy mosómaci, aki már készült lelépni a sütesre szánt nagydarab hússal, amikor visszakaparintották a kis tolvajtól.

Egy másik nagyon érdekes állat az oposzum, amely szintén már a kertek alján is megpillantható, bár közel sem olyan merész. Még a kerti ajtó üvegén át bentről figyelő, nála kisebb termetű macskától is képes halálra rémülni. Az erszényesek eme képviselője Észak-Amerikában igencsak elterjedt, Kanada déli részétől az Egyesült Államok keleti vidékein át egészen Mexikóig. Ő is bármit megeszik. 1 méteres hosszát fele-fele arányban a farka és a teste teszi ki, súlya elérheti a 6,5 kg-ot is. Ha veszélyben érzi magát elterli a földön és hallottnak tetteti magát.

Ontario szimbóluma a fehér trillium virág, mely nevét a latin „három” szóból kapta, köszönhetően három rojtozott szélű szirmának. Ez a kis vadvirág korá tavasszal virágzik az erdők aljnövényzetét beborítva. A vörössbgeyek érkezésekor jelenik meg először, így sokan úgy nevezik: „a vörössbgey-ébresztő”. Az őslakos indiánok étkezéshez használták és gyógyszert is készítettek belőle.

A tavasz másik előjele az a téli álmat alvó mormota, aki ha február másodikán kibújik az odújából, az a jó idő közeledtét jelzi. De ha még mindig hüzza a lóbort, akkor hosszú hideg napok várhatók.

Demeter Zsuzsa

bízta meg Réthy Lipót 1847. „Nyolczad hó (augusztus) 7-én” tette közzé értesítését a „szarvasi nyomda iránt”, s neve alatt büszkén tüntethette fel: „*bir. szabadalmás könyvnyomdár*”.

A Réthy officina 1847. május 31-én kezdte meg működését, Szarvason és Bekés megyében elsőként. Joggal merül fel a kérdés, hogy *Réthy Lipót* miért éppen Szarvason alapított nyomdát? Szarvas ez idő tájt közel 18.000 lakost számlált, a megye második legnagyobb települése volt. Motiválhatta a konkurencia hiánya, de befolyásolhatta, hogy a kérelme benyújtásakor már 10 éve Szarvason működött a Mezőberényből áttelepült evangélikus gimnázium, mely szellemi műhely nyomdáját is elláthatta megrendelésekkel.³

A nyomda korszerű felszereléssel indult, betűkészlete javát a kor divatja szerint az Antiqua betűcsalád alkotta. A nyomda fontos szerepet töltött be Szarvas és a környék kultúrájában. Jelentős szellemi kapacitásról árulkodik önmagában az a tény, hogy nyomtatványai négy nyelven, magyar, német, szlovák és latin nyelven készültek.

Az alig néhány hónapja fennálló tipográfia működésének fénykora az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc idejére esett. Szarvasi tízeves működése idején 112 kiadványt jelentetett meg, s a rövid forradalmi időszak alatt ebből közel 40-et adott ki.⁴

Réthy Lipót fia, a tudós, akadémikus, költő *dr. Réthy László* (1851-1914) így emlékezik a nyomda forradalmi szerepére:

„A forradalom idején a megye (bár nem névleges) központja halárhozotlan Szarvas volt. Innen nyerték a megyei mozgalmak életét elemüket, megyei s országos rendeletek, s forradalmi iratok formájában. A nyomda egykori jegyzőkönyveiből tudom, hogy a függetlenségi nyilatkozat három kiadást ért Szarvason, s ennek től fordítása, mit Haan Lajos csabai ev. felkész eszközzel, több mint 8 ezer példányban költ el, bizonyítja a bekés megyei lakosság magyar érzelmeit. A helybeli és vidéki papság szabadság hirdető szónoklatai magyar, német és tót nyelven ezer és ezer példányban hagyták el a szarvasi sajtót... Nagy kár, hogy e művek már mind elpusztultak, s címeiket említhetem föl. Tartalmuk át lett adva az emészto tűznek, mely a fegyverletétel hírére három nap és három éjjel lobogott a nyomdaépület mosókonyhájában, rizsmaszámmal⁵ semmisítette meg a szarvasi republiánus-literatúra szemészedett termékeit.”⁶

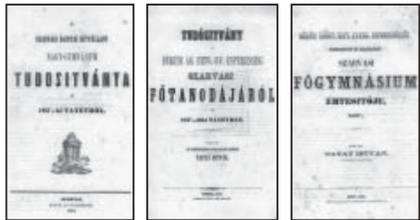

Számla Réthy Lipót nyomdájából

A Réthy-nyomda kiadványait már kezdetől fogva a jó ízlés és a műgond jellemezte. A nyomda megrendelésekre dolgozott. Népköltészet és ponyvairodalmi termékeket készített, de sosem olyanokat melyek olvasóikra kártekonan hatottak. Kiadványai tekintélyes részének szerzői a gimnázium akkori jeles tanárai voltak, de adott ki hivatalos, egyházi, községi nyomtatványokat is.

Réthy Lipót a szabadságharc leverése után 1849 végétől 1850 május elejéig Nagyváradon mint status- (állam-) fogoly vizsgálati fogságban volt. Fogvatartása idején a nyomdában alig-alig folyt munka, a magára maradt három inas csak a hatóságok által rendelt apróbb nyomtatványokat, útleveleket, igazolványokat, stb. készítette el. Szabadulása után 1850. második felében készítette el a nyomda egyik csúcsteljesítményét, *Ballagi Mór*: Magyar párbeszédék, közmondások és szójárások c. gyűjteményét két kötetben.⁷

Az önkényuralom nem hagyott fel Réthy Lipót zaklatásával, ezért 1856-ban arra az elhatározásra jutott, hogy elhagyja szülővárosát és nyomdáját Gyulára helyezte át. Ezt követően településünkön mintegy két évtizedig – *Szita Géza* nyomdájának megnyitásáig – nem működött nyomda. Gyulán két évig működött, majd a nyomdát 1858-ban Aradra költöztette. 1867-ben Pestre ment, és ott *Leitner, Kamosy és Réthy* néven kiadói céget alapított, mely 1870-ig állott fenn, ezt követően Réthy Lipót végleg Aradon telepedett le.⁸

Szarvason, Gyulán és Aradon készült gimnázium "tudósítványok"

Réthy Lipót nyomdája Aradon hamarosan ismertté és keresettté vált, a nyomda több munkájával beirta nevét a város művelődéstörténetébe. Az aradi működése során 1883-ban megünnepelték 50 éves nyomdászai működésének jubileumát, majd 1903-ban érte az a nagy megtiszteltetés, hogy az akkor már országosan ismert nyomdász, a „magyar nyomdászati Nesztörté” a magyar nyomdászársadalom, valamint Arad város és megye közönsége munkásságának 70 éves évfordulóján nagyszabású ünnepségben részesítette. Az ünnepést nem sokkal élte túl, 1903. július 23-án hunyt el, porai Aradon nyugszanak.⁹

(folyt. köv.)

¹ A Bekés és Arad megyei Réthy-család történetére vonatkozó adatok, összegyűjtötte dr. Réthy László, Budapest, 1908. 22-23. p.

² Síremléke az Ótemetőben található, Vajda Péter sirja közelében

³ Dr. Szabó Ferenc: 120 éves a nyomdászati Bekés megyében, Bekési Élet, 1967/1. szám, 17. p.

⁴ Ballóné Mike Ágnes: A szarvasi Réthy nyomda története, függék, Kőröskő Népe VI. kötet, 37-42. p.

⁵ Nyomdászati szakkifejezés, a papír mercekegysége, kb. 500 nyomdai iv.

⁶ Magyarország, 1879. március 6-ai szám

⁷ Peticz Károly: Réthy Lipót szarvasi nyomdája, Bekéscsaba-Gyoma 1986. 31-31. p.

⁸ Dr. Maday Pál: Szarvas története, Szarvas, 1962. 160. p.

⁹ Dankó Imre: A Bekés megyei nyomdászati ünnepe, Honismeret, 1999/5.